

A SZABADMŰVELŐDÉSI KORSZAK MŰVELŐDÉSIGAZGATÁSA

LACZÓ KATALIN

Az 1944-től 1948-ig terjedő időszak sajátos korszaka történelmünknek. A fellélegző ország újjáépítésének, talpraállításának kezdeti szakasza, a demokratikus újjászületés időszaka volt.

Gazdaságilag legfontosabb feladat az ország újjáépítésének megkezdése volt. A földosztás, az államosítás, a forint kiadása, majd 1947-ben az első hároméves terv megindítása ennek az időszaknak a jelentős állomásai.

Ideológiai-politikai szempontból a korszak jellemzője a többpártrendszer. A koalíció időszaka ez.

A korszak művelődéspolitikája is koalíciós jellegű. Nem volt egységes művelődéspolitika. A kormány és a különböző pártok foglalkoztak kulturális kérdésekkel is, de átfogó művelődéspolitikai programmal nem rendelkeztek. MOLNÁR JÁNOS így jellemezte ezt az időszakot: „A művelődéspolitika ezekben az években erősen szétfolyó volt. A koalíciós harcok egyik megnyilvánulási formája az volt, hogy a különböző tárcákat pártok szerint osztották el. A kormány hol élesebb, hol kevésbé éles belső harcokkal, elég gyakori személycserékkel csak a legfőbb politikai, külpolitikai és gazdasági kérdésekben tudott közös álláspontot kialakítani. A Kommunista Párt reálisan mérte fel a helyzetet. Tudta, hogy kezdeti kulcspozícióit elsősorban a felszabadulás körülményei — a Vörös Hadsereg felszabadító szerepe — miatt, és csak másodsorban a tömegbefolyása révén szerezte meg. Láta, hogy a kulturális tárca megszerzése reménytelen. Ezért erejét arra fordította, hogy a kulturális tárca irányító embereket a viszonylag haladó pártok képviselői közül javasolja, hogy a reakciós szellemű, a haladással szemben álló, vagy a fejlődés körülményeit nem értő vezetők ellen politikai támadásokat indítson. Ez a taktika sikerrel is járt ... A kormány művelődéspolitikája elsősorban a demokratikus feltételek megteremtésére irányult”¹.

Az átmeneti időszak sajátosságaival magyarázható, hogy az iskolán kívüli népművelésben a felszabadulás után 1948-ig a szabadművelődés volt az uralkodó irányzat.

A szabadművelődés elutasította az ellenforradalmi rendszer iskolán kívüli népművelését. A régi uralkodó osztályok kulturális jótékonykodásával szemben azt a feladatot tűzte ki, hogy mindenki számára hozzáférhetővé tegye a teljes kultúrát. A szabadművelődés irányítói úgynevezett tiszta demokrációról beszéltek. A szabadművelődést a társadalom önkéntességének tekintették, amely ellenez mindenfajta irányítást, ahol az egyén teljes szabadságot élvez. A szabadművelődési korszak ideológiájáról, módszereiről, egész tartalmi tevékenységéről születtek kritikusabb hangvételű és az eredményeket pozitívabban értékelő tanulmányok is. Mindenképpen egy átmeneti időszak tevékenységeként kell értékelni. Igen problematikus benne az irányí-

tásról, a nevelésről való lemondás. Végeredményben „a megelőző időszaknál szélesebb társadalmi kört érintett, demokratikusabbá vált, de a társadalmi fejlődés érdekében nem tudta és nem akarta igazán mozgósítani a haladó erőket”².

A meghirdetett önkéntesség, szabadság elsősorban a szabadművelődés ideológiájában érvényesült, a gyakorlat a hierarchikus irányító szervek útján elég centralizáltan történt.

SZATHMÁRI LAJOS — aki a korszak tevékeny résztvevője volt a VKM-ben — a szabadművelődési korszak irányító szerveit az alábbiak szerint vázolta:³

A szabadművelődés szervezetének vázolata

<i>A társadalom szabadművelődési szervei</i>	<i>A tanácsok szabadművelődési szervei</i>	<i>Az állam szabadművelődési szervei</i>
Pártok, szövetségek országos központjai	Országos Szabadművelődési Tanács	A VKM Szabadművelődési Osztálya
Megyei, kerületi és körzeti szervek	Kerületi szabadművelődési tanácsok	Kerületi szabadművelődési felügyelő
Helyi kulturális szervek	Helyi szabadművelődési tanácsok	Helyi ügyvezető

E struktúrából felső szinten két szerv, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Szabadművelődési Ügyosztálya és az Országos Szabadművelődési Tanács képviselte az irányítást. A Szabadművelődési Ügyosztály a szabadművelődés állami irányító szerve volt. Az Országos Szabadművelődési Tanács pedig a társadalmi szerv. Mindkettőnek megvolt a maga országos hálózata.

A szabadművelődés legfőbb állami szerve a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Szabadművelődési Ügyosztálya*, később Szabadművelődési Főosztálya (VIII. főosztály) volt. Osztályvezetője Gombos Ferenc miniszteri tanácsos volt.

A VKM-nek a felszabadulás után egyrészt az iskolai rendszert, másrészt a régi iskolán kívüli népművelési rendszert kellett teljesen átalakítani és a népi demokrácia igényeinek megfelelően új alapokra helyezni. Az első az általános iskola bevezetésével, a második pedig a szabadművelődési munka megindításával nyert új keretet, szervezetet, tartalmat. Mindennek megvalósítása nem volt könnyű feladat. Az Új Szántásban 1948-ban — visszatekintve az elmúlt három évre — MÓDIS LÁSZLÓ foglalta össze a VKM feladatait: „Az 1945/46. munkaév különös nehézségek között indult. A pusztulás képét mutató országban az általános kifosztottság, a létfeltételek megváltozása, a társadalmi ziláltság, a pénz fokozatos romlása, a közlekedés bénasága egyaránt háttérbe szorították a kultúra iránti érdeklődést és végtelenül megnehezítették az egészséges kulturális tevékenységek megindítását. A hivatalos irányítókra elsősorban az a súlyos feladat hárult, hogy végiggondolják és megvizsgálják az iskolán kívüli művelődés kérdéseit s ennek eredményeként teremtsenek a társadalom igényének minden tekintetben alapokat. És pedig nemcsak átmenetileg, hanem legalább is évtizedekre szólóan. Meg kellett alkotni azokat a kereteket, amelyek legalkalmasabbak a műveltség terjesztésére. Elsősorban biztosítanunk kellett a társadalom jogos és egészséges intézményes úton való érvényesítését. Ez a helyi szervezetek munkájának előtérbe állításával, az országos társadalmi szervezetek bevonásával és a szabadművelődési tanácsok megalakításával meg is történt. Ugyancsak biztosítani kellett a hivatalos irányítás és az ellenőrzés legcélszerűbb és legdemokratikusabb módzatait. Ezt viszont a törvényhatóságokonkénti szabadművelődési felügyelői hivatalok megszerzésével és az ügyvezetők beállításával sikerült elérni. Külön jelentős feladatnak

bizonyult az új igényeknek és követelményeknek megfelelő képzettségű és magatartású emberek kiválasztása a szabadművelődés szolgálatára”⁴.

Külön gondot jelentett, hogy a szakoktatás a felszabadulás után a szakminisztériumokhoz került, amelyek nem építhettek ki külön-külön szabadművelődési hálózatot az iskolán kívüli művelődés irányítására, a VKM pedig mindig óvakodott attól, hogy hatásköri sérelmeket kövessen el.

A főosztály konkrét feladatait SZATHMÁRY LAJOS sorolta fel: „A VKM főosztálya begyűjtötte a törvényhatóságok szabadművelődési felügyelőinek a helyi lehetőségekre épített munkaterveit. Ezeket egyeztetette, a költségvetési terveket arányosította, az elgondolásokat megszűrte, majd mindezek alapján országos munkatervet készített, a törvényhatóságok jóváhagyott munkaterveit anyagi támogatással segítette, végrehajtásukat legfőbb ellenőrzésben részesítette, végül az országban folyó szabadművelődési munkákról nyilvántartást vezetett... A minisztériumi főosztály tehát elsősorban a szabadművelődés elvi kérdéseivel foglalkozott, de megszervezte a törvényhatóságok szabadművelődési felügyelői hivatalait is, ellenőrizte azokat, tárgyalt a társadalom különböző kulturális szervezeteinek országos központjaival, de ezek felett is csak a legfelső, tanácsadó jellegű felügyeletet gyakorolta”⁵.

Az állami irányítás területén a VKM Szabadművelődési Osztálya alatt helyezkedtek el a kerületi szervek. Az ország területe törvényhatóságokénti szabadművelődési kerületekre oszlott, s ezeknek élén a szabadművelődési felügyelők állottak. „A felügyelő kerülete szabadművelődésének szervezője és ellenőre, a társadalmi szervezetekkel munkájuk összehangbáhozása érdekében kapcsolatot tart fenn; ahol a társadalom kulturális munkája hiányos, ott maga gondoskodik művelődési alkalmak nyújtásáról és szabadművelődési intézmények létrehozásáról. Összefogja a szabadművelődés munkatársait és továbbképzésükről ... gondoskodik”⁶.

A szabadművelődési felügyelő választotta ki a kerületében munkába állítandó helyi ügyvezetőket, akik a közvetlen munkát szervezték. Az ügyvezetőket a felügyelő javaslatára a VKM miniszter nevezte ki. Munkájukért havi tiszteletdíjat kaptak. Ezt a munkakört általában a helyi nevelőtestület valamelyik tagja vállalta.

A szabadművelődés állami irányítói tehát ezen a három szinten működtek: Komoly feladatot jelentett minden szinten a munkatársak kiválasztása. GOMBOS FERENC két alkalommal is írt e problémáról az Új Szántásban. Az 1947-es márciusi számban felveti, hogy „Ki az alkalmas?” erre a munkára. „Nagy és fontos kérdés: hol találjuk meg azokat az embereket, akik alkalmasak a művelődési munka megszervezésére és vezetésére... az alkalmasságnak három fontos feltételét jelöltük meg: a demokratikus gondolkodás és magatartás, korszerű műveltség és szervező képesség. Bármelyik feltétel hiányzik is ezek közül valakinél, alkalmatlan feladata kielégítő ellátására.

Alapfeltételnek természetesen a demokratikus gondolkodást és magatartást kell tekinteniünk. Új világot akarunk, amely a parasztság, munkásság és haladó értelmiség társadalmi erőire épül. Aki ezt a világot nem akarja, nem vállalja, nem alkalmas. Akkor sem, ha tehetsége és műveltsége az eget veri...

A másik feltétel: a korszerű műveltség és tájékozottság. Senkitől sem várhatjuk el ma, hogy enciklopédikus műveltsége legyen. De aki kultúrunka szervezésére és vezetésére vállalkozik, kell, hogy szerves műveltséggel bírjon, amelyben a részismeret határozott világgéppé, világnézetté kristályosodik...

A harmadik követelmény: a szervező képesség. Lehet valakinek igen határozott demokratikus meggyőződése, lehet igen magas és egészen korszerű műveltsége, s esetleg mégsem üti meg a mértéket, amikor beállítjuk a kultúrunka szervezésébe és irányításába. Két dolog: kulturálnak lenni és képességgel bírni arra, hogy a magunk kultúráját — s még inkább a másokét — elkövetítsük a tömegekhez. Sajátos

művészet: emberekkel bánni tudni, őket valamely ügynek megnyerni, munkába állítani, megszervezni... Olyan személyi alkalmasság, ami nem adatik meg mindenkinek”⁷.

GOMBOS FERENC később is visszatért erre a kérdésre a „Nevelők nevelése”⁸ című tanulmányában. „Az ember szinte megretten a gondolatától — írja — mi lenne, ha egyszer pontos és őszinte helyzetfölvétellel állapítanánk meg, e pillanatban kiknek, milyen fölkészültségű embereknek a kezében van letéve a magyar nép demokratikus és korszerű nevelésének feladata”. Hiányolja a nevelők lélektani, pedagógiai és szociológiai felkészültségét. Ezért legfőbb feladatnak a nevelők nevelését tartotta. „Meg kell ismertetnünk a kultúra munkásait a tudomány mai eredményeivel, az irodalom és művészet modern alkotásaival, a művelődés szervezeti és módszertani kérdéseivel”.

A VKM nagy gondot fordított a felügyelők és ügyvezetők kiválasztására és felkészítésére. A 240/1946. M. E. rendelet 1. pontja kimondta: a szabadművelődési fogalmazási tisztviselőket egyetemi vagy főiskolai képesítésű személyekből kell kinevezni. A szabadművelődési fogalmazási személyzet létszámának 30%-a erejéig tanítói oklevéllel rendelkező személyeket is ki lehet nevezni. Egyes esetekben a szabadművelődési fogalmazási státuszba diplomával nem rendelkezők is kinevezhetők. 1947-ben előírta a VKM a szabadművelődési fogalmazási státuszban levőknek, hogy 5 éven belül szakvizsgát kell tenniük. A szabadművelődési ügyvezetők feladatkörének szabályozására pedig 1947-ben megjelent a 171.628/1947. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet⁹.

Gondoskodott a VKM a vezetők képzéséről is. Rendszeresen megszervezte a felügyelők országos értekezleteit, amely tapasztalatcsere és egyben továbbképzés is volt számukra.

A VKM Szabadművelődési Főosztálya már 1945-ben összehívta az első országos értekezletet¹⁰, s a szabadművelődési tevékenység megindítása céljából hat körzeti értekezletet is rendezett az ország különböző tájain.¹¹ A felügyelők értekezleteiről részletesen és folyamatosan tájékoztatott az Új Szántás.

Az értekezleteken elméleti és gyakorlati kérdésekkel egyaránt foglalkoztak. Így az 1947. január 9-i budapesti országos értekezleten a szervezeti kérdések mellett világhépünk kérdései kerültek napirendre. Ebben részt vett Karácsony Sándor mellett Koczka Gyula, Pogány Ö. Gábor, Járdányi Pál, Kassák Lajos, Bibó István, Sándor Pál, Veres Péter is meglátogatta az értekezletet. „A magyar szabadművelődés valóban elindult a szellemi felszabadulás útján, felügyelőinek ez az értekezlete valóban a művelődés, a közösségformáló szellemi élet jegyében folyt le”¹².

A másik — amelyről részletesen beszámolt az Új Szántás — a révfülöpi értekezlet volt (1948. május 31—június 12). Többen úgy vélik, hogy a révfülöpi értekezlettel le is zárult a szabadművelődés korszaka. Az értekezleten Mód Aladár és Kovács Máté a népi demokrácia életében bekövetkezett politikai és gazdasági fordulatot ismertette, E. Kovács Kálmán pedig a szabadművelődés addigi ideológiáját és gyakorlatát bírálta. Körvonalazta a szabadművelődés új ideológiáját és az új feladatokat¹³.

A minisztérium gondoskodott az apparátus többi szintjén levők tájékoztatásáról is. Így például 1948 nyarán három szintű értekezletet készített elő a célból, hogy az ősszel induló művelődési munkában kellő számú, jól képzett munkatárs álljon rendelkezésre mind az adminisztráció, mind pedig az előadások számára.

A felügyelői hivatalok személyzetének értekezletére Révfülöpön került sor, a vármegyei felügyelői hivatalok augusztus végén terveztek három napos értekezletet a területükön működő ügyvezetők részére. A harmadik fórumot a szabadművelődési

előadók részére szervezték. „Előreláthatóan az ország hét pontján (Sárospatak, Debrecen, Hódmezővásárhely, Szentendre, Győr, Révfülöp, Pécs) gyűjtjük össze négy-négy megye értelmiségét... hogy előkészítsük őket téli előadássorozataink, tanfolyamain és szabadiskoláink elvi szempontból jelentős tárgyainak előadóivul... A tanfolyamokon hat tárgy szerepel (természettudomány, irodalom, történelem, szociológia, tervezéstudomány és a felnőttnevelés módszere”¹⁴ — írta az Új Szántás.

A VKM rendszeres nyilvántartó tevékenységet is végzett. Nyilvántartásokat készített a szabadművelődési előadókról (témakörükről, felkészültségükről, foglalkozásukról, megjelent műveikről), a szabadművelődési felügyelőkről. Ezt az országos névjegyzéket szétküldték a megyei felügyelőknek, hogy használják munkájuk során.

A szabadművelődés másik országos hálózatát a *szabadművelődési tanácsok* alkották. Z vezető szerve az *Országos Szabadművelődési Tanács* volt. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az Országos Szabadművelődési Tanács létrehozásával valójában a társmisztériumok együttműködését kívánta megvalósítani. „Első ízben 1946. januárjában került sor ilyen — az együttműködést sürgető tanácskozásra. Az értekezleten 12 társmisztérium küldötte vett részt. A VKM akkor jelentette be az OSZMT megalakulását, s nyomatékkal felhívta a társmisztériumok figyelmét, hogy az OSZMT-ben való képviselő útján milyen tevékeny irányítóivá válhatnak a szabadművelődésnek”¹⁵. Az OSZMT egy későbbi ülésén (1947. március 13-án) tartott beszámolóiból — melyet Szabó Árpád, a Tanács első főtitkára tartott — megtudhatjuk, hogy a tanács tagjainak kinevezése még 1945 végén megtörtént, a vezetőségé azonban csak sokkal később. (Az alelnöké 1946 elején, az elnöké márciusban, a főtitkáré áprilisban, a titkároké májusban, így érdemleges munka csak júniusban indulhatott meg.) A nyár a bizottságok (politikai, szakmai, nevelési) és az albizottságok (irodalmi, művészeti, tudományos, szervezeti) megalakításával, a bizottságok munkatervének elkészítésével telt el. Szeptember végére kirajzolódtak a Tanács munkájának körvonalai¹⁶.

A minisztérium hivatalos körlevele (Híradó) azonban már január 15-én köszöntötte a megalakult Országos Szabadművelődési Tanácsot. Felhívta a Tanács tagjait, hogy munkájukat a múlt hibáinak közös erővel történő kiküszöbölésére fordítsák, a közös összefogást szorgalmazzák. Egyben ismerteti a Tanács kinevezett tagjait.

Alakuló ülését a Tanács 1946. április 4-én tartotta. Az alakuló ülésen megejtett szavazás alapján a Tanács elnökévé a köztársasági elnök Karácsony Sándort, alelnökévé a vallás- és közoktatásügyi miniszter Sík Sándort nevezte ki. Végül 1946 októberében megjelent az Országos Szabadművelődési Tanács szervezésére vonatkozó miniszteri rendelet is.

A Tanács feladatát, hatáskörét a rendelet így fogalmazta meg: „Az OSZMT az iskolán kívüli nevelés minden kérdésében a VKM tanácsadó szerve, az iskolán kívüli nevelés ügyét figyelemmel kíséri, a VKM miniszter felhívására vagy saját kezdeményezésére az iskolán kívüli nevelés minden kérdésében véleményt nyilvánít, vagy javaslatot készít”¹⁷.

Az elvi irányítás feladatát a Tanács bizottságaira támaszkodva kívánta megoldani. A Tanácsnak 110 tagja volt, s mivel ez a nagy szervezet ritkábban összehívható, ezért a tanács tagjaiból Elnöki Tanácsot alakítottak, amely gyakrabban ülésezett.

Az OSZMT létrejötte után kiépültek törvényhatóságokként a kerületi és a helyi szabadművelődési tanácsok, amelyek a városokban és a falvakban látták el feladataikat. Az Országos Szabadművelődési Tanács a miniszter tanácsadó szerve volt, a kerületi szabadművelődési tanács a kerületi felügyelő szerve, a helyi szabadművelődési tanácsok a helyi ügyvezető tanácsadó szervei.

A Tanács létrejötte után először főleg az elméleti kérdések tisztázásával foglalkoztak, mellette azonban a szervezet kialakítása és stabilizálása is végbement. KARÁCSONY SÁNDOR a Tanács teljes ülésén 1947-ben így nyilatkozott erről: „Egy esztendő elégséges volt, hogy a jövő kialakításának egyetlen egészséges formájaként látszódjék meg a szabadművelődés elve és gyakorlata”¹⁸.

A folyamatos munkáról az évi teljes ülések anyaga adja a legjobb áttekintést.

Az 1947. évi márciusi teljes ülés az elvi tisztázásokkal kezdődött. „Minden alkalmat felhasználtunk annak hangsúlyozására, hogy míg a népművelés a művelődési alapviszony első személyének erőszakoskodása volt a második személlyel szemben, addig a szabadművelődés a második személy igényeinek a szolgálata (nem kiszolgálása). A népművelés egyesekben tudatosan, másokban öntudatlanul élő „imperialista” törekvés volt, nemcsak politikai tendenciája, hanem a művelődés módja szerint is. A szabadművelődés tartalmában és formájában a tiszta demokrácia egyik legzesebb megnyilatkozása”¹⁹. Szólt a beszámoló a tanács belső munkarendjéről, a rádióadásokról, a vidéki látogatásokról, a különböző kulturális szervek munkájának összehangolásáról, a Tanács folyóiratairól, a minisztériummal való kapcsolatáról és a meghozott határozatokról.²⁰

Az 1947. decemberi teljes ülés is boncolgat elméleti problémákat. Az előzővel szemben azonban — melyen még a szabadművelődés létét kellett indokolni — most már tovább léptek. Idézzünk a beszámolóból: „A második évben differenciáltabb formában kellett felvetnünk a problémát: egyrészt azt vizsgáltuk, hogy az iskolán kívüli nevelés ügye hogyan változott ezeréves történelmünk során, másrészt tanulságokat próbáltunk kiolvasni a földkerekség népeinek hasonló jellegű mozgalmából, harmadrészt fel kellett vetnünk a felnőttnevelés módszertani problémáit”²¹. Itt már központi kérdés volt, hogy hogyan nevelhető a felnőtt ember. Igen sok gyakorlati, szervezési kérdéssel is foglalkozott az ülés.

A szabadművelődés két irányító apparátusa, a VKM és az OSZMT folyamatosan együtt dolgozott. Az OSZMT 1947. március 13-án tartott évi közgyűlésén a főtitkári beszámolóban BARCZÁN ENDRE a következőket mondotta: „Az OSZMT tudatában van annak, hogy nem végrehajtó, hanem tanácsadó szerv, éppen ezért az intézkedést mindig örömmel engedi át akár a szabadművelődési ügyosztálynak, akár a társadalmi egyesületeknek. Maga csak arra törekszik, hogy egységbe foglalja a különféle kulturális törekvéseket s vigyázzon azok munkájának nívójára”²². Külön fejezet tárgyalta a beszámolóban a Tanács és a minisztérium kapcsolatát: „A Tanács a szabadművelődési ügyosztállyal általában a legteljesebb harmóniában dolgozott együtt. Az ügyosztály szívesen kérte ki a Tanács véleményét, de a minisztérium egyéb ügyosztályainak a szabadművelődést érintő rendelkezései ellen többször voltak kénytelen tiltakozni. Így több ízben tiltakozott a Tanács a szabadművelődési ügyosztály szegélyenteljes, a demokrációt sértően alacsony költségvetési részesedése ellen”²³.

KARÁCSONY SÁNDOR is megfogalmazta ezt az együttműködést az alábbiakban: „A Tanácsok feladata megfogalmazni és hangoztatni a közösség művelődési igényét, valamint azt is, hogy fogadja az igény kielégítésére megindult folyamatokat. A végrehajtó szervek feladata pedig részben noszogatni a Tanácsokat, ha azok újszerű helyzetükben vagy régi helyzetük magyarázata elgémberedettséjükben késnének, esetleg bizonytalankodnának az igények emelésében, részben ugyancsak a végrehajtó szervek feladata tudomásul venni és kiszolgálni nemcsak az igényeket, hanem az igények kielégítésére szolgáló folyamatokra reagáló esetleges elemzéseket is”²⁴.

H. SAS JUDIT tanulmányában már kritikusan szól az együttműködésről: „A VKM és az OSZMT nem tudott mindig problémátlanul osztozni a feladatokon. Az OSZMT, a hangadó Karácsony Sándorral az élen végeredményben nem elégedett

meg azzal a hatáskörrel, amit eredetileg kapott, hanem a tanácsadás és elvi irányítás mellett minduntalan bele akart szólni a közvetlen gyakorlati munkába és annak ellenőrző, felügyelő szerve próbált lenni. Ebből kifolyólag többször is vita támadt az OSZMT és a VKM között... Az a tény, hogy a VKM bizonyos kérdésekben szemben állott az OSZMT-vel, egyúttal nem jelentette azt, hogy a VKM Szabadművelődési Ügyosztálya el is határolta volna magát az OSZMT-t reprezentáló Karácsony Sándor filozófiájától, politikai és pedagógiai nézeteitől. De az vitathatatlan, hogy a VKM — helyzeténél fogva is — szorosabb kapcsolatban volt a mindennapi munkával, egész ténykedése gyakorlatiasabb és rugalmasabb volt, s így egyes akciói is több maradandó eredményt hoztak, mint az OSZMT „elvi eszméi”²⁵.

A minisztérium és az OSZMT együttműködése mellett azonban szükségessé vált a szabadművelődési tevékenység további koordinálása. E két szervezetten (s ezek alsóbb szintű szervezetein túl) ugyanis sokféle szerv foglalkozott a művelődési tevékenység szervezésével, irányításával. Elsősorban a különféle szaktárcákra és a különböző társadalmi szervekre kell gondolni.

A Tanács 1947-es teljes ülésén (1947. december 18.) felvetődött, hogy az OSZMT szükségesnek tartja a különböző minisztériumok kezdeményezéséből folyó szabadművelődési munkák egyesítését²⁶. Ezután a szakminisztériumok közös elhatározásából *tárcaközi bizottság* alakult az iskolán kívüli művelődés egységes irányítására. A bizottság az Országos Szabadművelődési Tanács keretében meg is alakult a következő szakminisztériumok képviselőiből: Honvédelmi, Népjóléti, Iparügyi, Földművelésügyi, Kereskedelem és Szövetkezetügyi, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. A bizottság megalakítását a szellemi tervgazdálkodás gondolata tette szükségessé. Valamiképpen racionalizálni kellett a sokirányú szabadművelődési munkát, melynek tulajdonképpen csak egy — bár igen fontos — szektorát irányította a kultuszminisztérium. Az egyes szakminisztériumok szabadművelődési tevékenysége párhuzamosan futott eddig egymás mellett, sokszor mit sem tudva egymásról. Az erők helyes ökonomiája ílymódon nem érvényesülhetett, hiszen a művelődésnek ez az igen fontos területe szét volt tagolva. Ezt a széttagoltságot volt hivatva megszüntetni a Tárcaközi Bizottság.

Az alakuló ülésen Ortutay Gyula kultuszminiszter is megjelent. Kifejtette, hogy miben látja a bizottság működésének rendkívüli jelentőségét: „Eddig nem gondoltunk arra, hogy a szabadművelődési tanfolyamok között intézményes, szerves kapcsolatot teremtsünk. Ebből következett a hibák egész sora. Az egyes, legkülönbözőbb tárcák nem egyszer ugyanabban a faluban, ugyanazon a napon, ugyanabban a teremben tartottak vagy akartak előadást tartani... Ezért vetettük fel azt a gondolatot, hogy létesüljön egy általános tárcaközi bizottság, amelyben az érdekelt tárcák, valamint a Szabadművelődési Tanács kiküldöttei dolgoznának együtt”²⁷.

Az alakuló ülés április 15-én volt. A koordinálás érdekében a szakminisztériumok vállalták, hogy a vidéki szerveiket felszólítják a kultuszminisztérium helyi szabadművelődési szerveivel való együttműködésre. „A szabadművelődés vidéki szervei tehát maguk is minél előbb lépjenek érintkezésbe a szakminisztérium vidéki szerveivel, továbbá a fenti társadalmi egyesületekkel és az Országos Tanács mintájára a helyi Tanácsok keretében is alakítsák meg a két bizottságot, melyek így együtt dolgozhatnak”²⁸.

A bizottság munkája közös munkaterv elkészítésével kezdődött, kiharcolták a megvalósításhoz szükséges anyagi alapot és megkezdte a szervezési feladatokat. Az aggályok a munka megkezdésekor elsősorban a helyi megvalósítással kapcsolatban merültek fel: „Magában a tárcaközi bizottságban bizonyára zökkenőmentes lesz az együttműködés menete. Az sem kétséges, hogy a bizottság egészségesen építi ki majd

a tömegszervezetek központi vezetőségével való kapcsolatát is. A nehézségek ott lenn, az alsófokú szerveknél és szervezeteknél merülnek majd fel ... hinnünk kell makacsul abban, hogy az együttműködést minden vonalon megteremthetjük majd. Az egész csak türelem és gyakorlat kérdése”²⁹.

Az irányítás eszköze minden időben *a sajtó* is. A Szabadművelődési Ügyosztály 1945 októberében „Szabadművelődési Híradó”, később „Híradó” címmel Simándi Béla szerkesztésében tájékoztató körlevelet indított. Ez a körlevél havonta kétszer, a nyári hónapokban egyszer, előbb 4, később 10—12 oldalon jelent meg 3500 példányban. 1946 júniusában az ügyosztály a Híradó kiadását átadta az OSZMT-nek, a Szabadművelődési Tudományos Intézetnek és a Népművelők Tudományos Társaságának. Októbertől a Híradó egyedül a Tanács körleveleként jelent meg, november-től kezdve a Szabadművelődési Híradó címmel. Utolsó száma karácsonykor jelent meg (20. szám). 1946 októberében az OSZMT Elnöki Tanácsa úgy határozott, hogy januártól kezdve a Híradó helyett négyíves, havonként megjelenő didaktikai és metodikai, de a nagyközönség számára is olvasható folyóiratot indít. Az „Új Szántás” januárban meg is indult.

Az Új Szántás „Beköszöntő”-jében KARÁCSONY SÁNDOR így elemzi a szimbolikus címet: „Jó íze van ennek a címnek, leírom, kimondom, elgondolom, mit jelent, barátkozom vele, kóstolgom. Jó ízű frázis, szimbolikus ereje van... A szabadművelődés csakugyan új szántás, ha jelképesen akarom kifejezni. Szántás, mert legelőről kezd valami folyamatot és új ... A szántás az aratás érdekében történik, s ott kezdődik az aratás, hogy felszántjuk a földet”³⁰.

Ugyanezen szám Krónika rovata az olvasónak ajánlja a folyóiratot. „Az Új Szántás első számát azzal adjuk a szabadművelődés munkásainak kezébe: ne csupán olvasnivaló folyóiratnak tekintsék, hanem hasznosítsák munkájukban elvi megállapításait éppúgy, mint a gyakorlati kérdésekről szóló cikkek eredményeit, s a be-számolóknak tanulságait. Ennek a folyóiratnak minden oldala szolgálja szeretnő a szabadművelődést... Nemcsak várjuk, hanem kérjük is az őszinte bírálatot, segítséget ahhoz, hogy egyre inkább azt adhassuk, amire szükségük van a szabadművelődés munkásainak”³¹. Az Új Szántás szűk két éven keresztül (1947 januártól 1948 novemberig jelent meg) elméleti és gyakorlati kérdéseket egyaránt tárgyaló, elemző szaklap volt.

1948-ban készült a Tanács kiadásában — tájékoztatásul a szabadművelődés munkásai számára és tankönyvül a tanítóképzők „szabadművelődés” című tantárgyhoz — „A szabadművelődés kézikönyve”. A könyv első része a szabadművelődés elvi kérdését tisztázta, másik része pedig gyakorlati tájékoztatást nyújtott a szabadművelődés alkalmairól, eszközeiről, szervezetéről.

A szabadművelődés teljes áttekintésénél elengedhetetlen lenne az intézményrendszer vizsgálata. Elsősorban a vezető intézményeké (Szabadművelődési Tudományos Intézet, Népi Művelődési Intézet, Közművelődési Filmintézet), de fontos lenne a kialakuló intézményhálózat vizsgálata is, hiszen az abban az időben még a megvalósítandó feladatok között szerepelt. 1947-ben a minisztérium három éves tervében a következőképpen szövelt az intézményhálózat kialakításáról: „Ami a művelődési feladatokat illeti, minél nagyobb számban kell állandó jellegű kultúrintézményeket létesítenünk. Nem adhatjuk alább annál a követelménynél, hogy fokként minden községben kultúrházat állítsunk fel, amely valóságos művelődési tereppé kell váljék a község számára”³². Vizsgálni kellene a különféle művelődési formákat (szabadiskolák, népfőiskolák, önképzőkörök, tanfolyamok, műsoros rendezvények, Szabad Föld Téli Esték, Szabad Föld Tavasz Vasárnapok, különféle kultúrnapok

stb.), ezeknek elemzése azonban túllép a korszak igazgatását, irányító munkáját vizsgáló tanulmány keretein.

A szabadművelődés szervezetének felosztása a révfülöpi értekezlettel megindult. Az OSZMT tagjainak megbízataa lejárt, új választásokat nem tartottak. Változások történtek a VKM-ben is, majd 1949-ben létrejött az új önálló Népművelési Minisztérium.

A változás természetesen csak következménye az 1948-ban bekövetkezett politikai fordulatnak. A két munkáspárt egyesülése után a spontaneitást hirdető irányzatnak át kellett adni helyét a „szocialista kulturális forradalomból fakadó közművelődésnek és népművelési gyakorlatnak”³³.

JEGYZETEK

1. MOLNÁR JÁNOS: Művelődéspolitikánk huszonöt éve. 25 év. Ipar, mezőgazdaság, életszínvonal, kultúra. Kossuth Kiadó, Bp. 1970. 281. p.
2. TAR KÁROLY: A magyar közművelődéspolitikai alakulása a felszabadulástól napjainkig (1944—1974). Fejezetek a magyar népművelés történetéből. Tankönyvkiadó, Bp. 1977. 128. p.
3. SZATHMÁRY LAJOS: A szabadművelődés korszaka. Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz.
4. MÓDIS LÁSZLÓ: A Kultuszminisztérium szabadművelődési munkájának 3 éve. Új Szántás, 1948. június. 354—359. p.
5. SZATHMÁRY LAJOS: A szabadművelődés korszaka. I. m. 9. p.
6. KÖVESDY—SZATHMÁRY: A szabadművelődés kézikönyve. I. m. 114. p.
7. GOMBOS FERENC: Ki az alkalmas? Új Szántás, 1947. március. 133—135. p.
8. GOMBOS FERENC: Nevelők nevelése. Új Szántás, 1947. június 321—323. p.
9. A rendelet szerint az ügyvezető teendőit a miniszter megbízása alapján végzi, megbízataa azonban nem tekinthető alkalmazásnak. Végzett munkájáért havi tiszteletdíjban részesül, a pedagógus ügyvezetők pedig ezenkívül külön rendelettel megállapítandó óraszámcsökkenésben részesülnek. Az ügyvezető megbízataa a felügyelő javaslatára bármikor visszavonható. A 720/1946. M. E. számú rendelet lehetővé teszi a járási ügyvezetők megbízataát is. A nagyobb járáscskügyvezetők — amennyiben állami tanerők — adott esetben mentesíthetők a tanítás alól, s helyetteseik költségeit a VKM fedezi. Miniszteri megbízataat egy községben csak egy ügyvezető kaphat. Nincs azonban akadálya annak, hogy a nagyobb területű községekben a VKM által megbízataott ügyvezető mellett a felügyelő által felkért ügyvezetők is működhessenek. A miniszter által megbízataott ügyvezetők hivatalos kiszállásokat végezhetnek, a felügyelő utasítására. A megbízataott ügyvezetők honorálásáról a VKM gondoskodik, a felügyelő által felkért ügyvezetők pedig munkájuk minőségének arányában a felügyelők díjazták.
10. SZATHMÁRY LAJOS: A szabadművelődés korszaka. I. m.
11. MÓDIS LÁSZLÓ: A Kultuszminisztérium Szabadművelődési munkájának 3 éve. Új Szántás, 1948. június 354—359. p.
12. K. NAGY ISTVÁN: Szabadművelődési felügyelők országos értekezlete. Új Szántás, 1947. január 43—44. p.
13. K. NAGY ISTVÁN: A révfülöpi értekezlet. Új Szántás, 1948. június. 366. p.
14. S.: A Szabadművelődési Főosztály nyári programja. Új Szántás, 1948. május. 288. p.
15. H. SAS JUDIT: A szabadművelődési korszak néhány problémája. Népművelési Értesítő, 1960. sz. 106—107. p.
16. Beszámoló az Országos Szabadművelődési Tanács teljes üléséről. Új Szántás, 1947. április 223. p.
17. Művelődésügyi Minisztérium irattára. 817/1948.
18. KARÁCSONY SÁNDOR: Az Országos Szabadművelődési Tanács első és második esztendejének meazgyéjén. Új Szántás, 1947. 132. p.
19. Beszámoló az Országos Szabadművelődési Tanács teljes üléséről. Új Szántás, 1947. április 224. p.
20. Uo. 223—228. p.
21. Beszámoló az Országos Szabadművelődési Tanács teljes üléséről. Új Szántás, 1948. 12. p.
22. Beszámoló az Országos Szabadművelődési Tanács teljes üléséről. Új Szántás, 1947. április 225. p.
23. Uo. 226. p.
24. KARÁCSONY SÁNDOR: Az Országos Szabadművelődési Tanács első és második esztendejének meazgyéjén. Új Szántás, 1947. március. 131—132. p.

25. H. SAS JUDIT: A szabadművelődési korszak néhány problémája. I. m.
26. Beszámoló az Országos Szabadművelődési Tanács teljes üléséről. I. m. 18. p.
27. A szabadművelődés egységes frontja. Ortutay Gyula nyilatkozata. Új Szántás, 1948. június 327. p.
28. Az Országos Szabadművelődési Tanács Tárcaközi Bizottsága. Új Szántás, 1948. június. 360. p.
29. GOMBOS FERENC: Közös szabadművelődési feladataink. Új Szántás, 1948. május. 264. p.
30. KARÁCSONY SÁNDOR: Új Szántás, Új Szántás, 1947. január. I. m. 1. p.
31. Krónika. Új Szántás, 1947. január. 54. p.
32. GOMBOS FERENC: A szabadművelődés hároméves terve. Új Szántás, 1947. április. 221—222. p.
33. Pedagógiai lexikon. 4. köt. Akadémiai Kiadó. Bp. 1979. 120—121. p.

DIE KULTURVERWALTUNG IN DER EPOCHE DER FREIEN BILDUNG

KATALIN LACZÓ

Diese Arbeit ist die Fortsetzung von zwei vorangegangenen Arbeiten, in denen die Eigenheiten der staatlichen und Parteiführung der Bildung verglichen wurden.

Dieser Teil gewährt einen Überblick der staatlichen und gesellschaftlichen Leitung der freien Bildung in den Jahren 1945—48.

Die Periode der freien Bildung ist eine ein genartige Epoche unserer Kulturpolitik. Sie ist eine bürgerlich-demokratische Richtung der Kultur, die die Selbsttätigkeit ankündigte, und die Kulturpolitik der Regierung richtete sich vor allem auf die Erschaffung der demokratischen Bedingungen. Die Hauptorgane der kulturellen Führung waren das Ministerium für Religion und Unterrichtswesen und der Landesrat für Freie Bildung. Diesen untergeordnet arbeiteten die Gebiets- und örtliche Organe. In dieser Studie wird die Tätigkeit dieser Organisation beschrieben.

АДМИНИСТРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ДЕЛОМ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРИОД СВОБОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ

КАТАЛИН ЛАЦО

Статья является продолжением двух предшествующих работ, в которых проводится сопоставление особенностей государственного и партийного руководства делом народного просвещения. Целью этой части работы является обзор особенностей государственного и общественного руководства делом образования в период 1945—1948 годов.

Период свободного просвещения является своеобразным этапом венгерской политики народного образования. Это буржуазно-демократическое направление в сфере просвещения, которое провозгласило самостоятельность; правительственная политика просвещения была направлена в первую очередь на создание демократических условий. Главными органами руководства делом народного образования были Министерство по делам религии и всеобщего образования и Государственный Совет народного просвещения. В их подчинении функционировали областные и местные органы. Данная статья исследует деятельность этих организаций.